

«Το 1917 εις Αιάκειον της Κορσικής όπου εκρατούμεθα βία υπό των Γάλλων θέλων να διδάξω τα παιδιά μου ανάγνωσιν και μη έχων ελληνικά διδακτικά βιβλία κατασκεύασα το αλφαβητάριον τούτο...» - Το αλφαβητάριο του Ιωάννη Μεταξά: Ιστορική συγκριτική προσέγγιση¹

Κώστας Θεριανός

Εκπαιδευτικός, μέλος του ΔΣ του Ιδρύματος Γληνού
therkostas@gmail.com

Ευαγγελία Κανταρτζή

Διευθύντρια του Μουσείου Σχολικής Ζωής και Εκπαίδευσης
info@ekedisy.gr

Περίληψη

Ο Εθνικός Διχασμός (1915–1917) διαίρεσε την Ελλάδα ανάμεσα στους υποστηρικτές του Ελευθερίου Βενιζέλου, που τάσσονταν υπέρ της συμμαχίας με την Αντάντ, και σε εκείνους του βασιλιά Κωνσταντίνου, ο οποίος επιδίωκε την ουδετερότητα της χώρας. Η επικράτηση του Βενιζέλου το 1917 οδήγησε στην εξορία των μοναρχικών, μεταξύ των οποίων και ο Ιωάννης Μεταξάς, στην Κορσική. Εκεί, λόγω της έλλειψης διδακτικών εγχειριδίων, ο Μεταξάς συνέταξε ένα αλφαβητάρι για τις κόρες του. Στην παρούσα εισήγηση εξετάζονται οι επιρροές της κυρίαρχης παιδαγωγικής μεθόδου για την εκμάθηση της ανάγνωσης και της γραφής στο αναγνωστικό του Μεταξά, καθώς και οι θεματικές επιλογές και η γλωσσική μορφή των κειμένων που χρησιμοποιήσε.

Λέξεις-κλειδιά: Εκπαίδευση, Εγχειρίδια, Αλφαβητάριο, Ιωάννης Μεταξάς.

1. Το ιστορικό πλαίσιο

Κατά τη διάρκεια του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, ξέσπασε στην Ελλάδα ο Εθνικός Διχασμός. Η κρίση αυτή προέκυψε από τη διαφωνία μεταξύ των πολιτικών ηγετών της χώρας ως προς τη στάση που όφειλε να τηρήσει η Ελλάδα απέναντι στη διεθνή σύρραξη. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος υποστήριζε τη συμμαχία με την Αντάντ, ενώ ο βασιλιάς Κωνσταντίνος επιθυμούσε την ουδετερότητα. Η διαφωνία για την εξωτερική πολιτική οδήγησε στη διάσπαση του κράτους.

Σύμφωνα με την οπτική των βενιζελικών, ο Διχασμός αντανάκλούσε μια σύγκρουση ανάμεσα στο «Κράτος» του Κωνσταντίνου και στο «Έθνος» ως ευρύτερο πολιτικό και κοινωνικό σύνολο. Ο Λιάκος (2019) επισημαίνει ότι το πολιτικό πλαίσιο της εποχής διαμορφώθηκε εντός των ορίων του Διχασμού, ο οποίος προσέλαβε διαστάσεις εθνικής σύγκρουσης: «Το προπολεμικό κράτος είχε ουσιαστικά διαλυθεί όταν επανήλθε στην εξουσία ο Βενιζέλος με τη βοήθεια των στρατευμάτων της Αντάντ το 1917. Οι βενιζελικοί εξεδίωξαν τους βασιλικούς από τον στρατό, το πανεπιστήμιο και τις κρατικές υπηρεσίες. Εξεδιώχθησαν και οι ίδιοι, με τη σειρά τους, από τους μοναρχικούς αντιπάλους τους, όταν αυτοί κέρδισαν τις εκλογές τον Νοέμβριο του 1920».

Το 1917, με τη στήριξη της Αντάντ, εκθρονίστηκε ο βασιλιάς Κωνσταντίνος και ανήλθε στον θρόνο ο γιος του, Αλέξανδρος. Ο Βενιζέλος επανήλθε στην εξουσία, συγκροτώντας την

¹ Ευχαριστούμε για τη δωρεά του Αλφαβηταρίου και τις πολύτιμες πληροφορίες την κ. Ιωάννα Φωκά-Μεταξά.

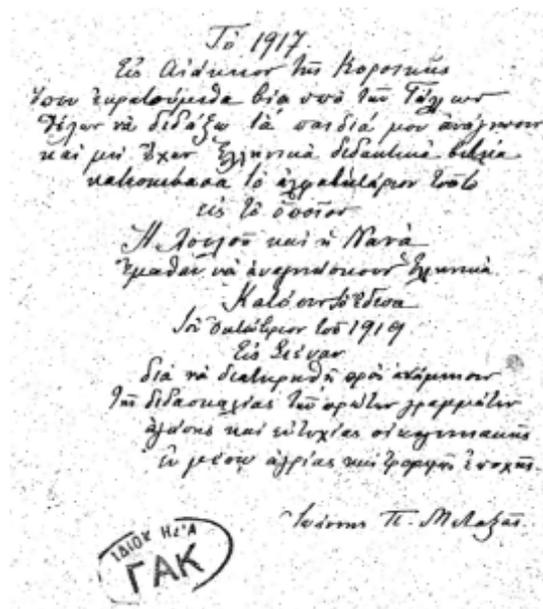
Προσωρινή Κυβέρνηση Εθνικής Αμύνης στη Θεσσαλονίκη. Η πολιτική αυτή μεταβολή συνοδεύτηκε από διώξεις εναντίον των υποστηρικτών του Κωνσταντίνου. Όπως σημειώνει ο Μαυρογορδάτος (2003): «Κατά βάθος επρόκειτο για σύγκρουση ανάμεσα στην πλειοψηφία της Παλαιάς Ελλάδας (σε συμμαχία με τις αλλοεθνείς μειονότητες των Νέων Χωρών) και την πλειοψηφία των αλύτρωτων και των (μέχρι χθες αλύτρωτων) Ελλήνων των Νέων Χωρών, καθώς και εκείνων των παροικιών. Γεωγραφικά, ο Διχασμός αποτυπώθηκε με την κρατική διάσπαση σε «κράτος των Αθηνών» και «κράτος της Θεσσαλονίκης». Η Κρήτη και τα νησιά του ανατολικού Αιγαίου προσχώρησαν άμεσα στην Προσωρινή Κυβέρνηση, η οποία εγκαταστάθηκε στη Θεσσαλονίκη από τις 26 Σεπτεμβρίου, αναλαμβάνοντας και την ηγεσία του εκεί κινήματος της Εθνικής Άμυνας (που είχε εκδηλωθεί τον Αύγουστο). Πρώτιστο μέλημα της Προσωρινής Κυβέρνησης ήταν η συγκρότηση στρατεύματος που θα πολεμούσε στο πλευρό των Συμμάχων στο Μακεδονικό μέτωπο. Ο στρατός αυτός, με αρχικό πυρήνα από εθελοντές, συμπληρώθηκε σταδιακά με στρατολογία από τις περιοχές που έλεγχε η Προσωρινή Κυβέρνηση. Μέχρι την άνοιξη του 1917 είχαν συγκροτηθεί τρεις μεραρχίες (Σερρών, Αρχιεπελάγους, Κρήτης)».

Η επικράτηση του Βενιζέλου το 1917 οδήγησε στην εξορία του βασιλιά και των πολιτικών και στρατιωτικών στελεχών της φιλομοναρχικής παράταξης. Μεταξύ αυτών ήταν και ο συνταγματάρχης Ιωάννης Μεταξάς. Στις 7/20 Ιουνίου 1917, πέντε ημέρες μετά την αποχώρηση του Κωνσταντίνου, ο Μεταξάς συνελήφθη από την αστυνομία μαζί με περίπου τριάντα άλλους εξέχοντες υποστηρικτές του βασιλιά, μεταξύ των οποίων οι Δ. Γούναρης, Κ. Έσλιν, Β. Δούσμανης, Σπ. Μερκούρης (μαζί με τους γιους του), Γ. Πεσμαζόγλου, Ίων Δραγούμης, Σαγιάς, στρατηγός Μπαϊρας, Γιάνναρος, Ρήγας και άλλοι. Οδηγήθηκαν στην εξορία στην Κορσική, επιβιβαζόμενοι, μαζί με τις οικογένειές τους -όσες επιθυμούσαν να τους συνοδεύσουν-, στο ελληνικό υπερωκεάνιο *Βασιλεύς Κωνσταντίνος*. Μετά από δεκαήμερο ταξίδι, αφίχθησαν στην Κορσική στις 16/29 Ιουνίου 1917 (Ιωάννης Μεταξάς, 1951: 450).

Στο Αιάκειο, οι Έλληνες εξόριστοι φιλοξενήθηκαν σε δύο μεγάλα ξενοδοχεία. Οι επιφανέστεροι, ανάμεσά τους και η οικογένεια Μεταξά, εγκαταστάθηκαν στο *Grand Hôtel*. Ο Ιωάννης Μεταξάς διέμενε εκεί με τη σύζυγό του και τις δύο κόρες του, οι οποίες ήταν κάτω των έξι ετών. Για τη ζωή του Μεταξά στο Αιάκειο γνωρίζουμε ελάχιστα, καθώς στο προσωπικό του αρχείο δεν περιλαμβάνεται ημερολόγιο αυτής της περιόδου. Οι διαθέσιμες πληροφορίες προέρχονται από αναμνήσεις ή σημειώσεις τρίτων. Ο Μεταξάς πέρασε πολλούς μήνες αναγκαστικής αδράνειας, προσπαθώντας να αξιοποιήσει τον χρόνο του εποικοδομητικά: παρακολουθούσε μαθήματα γαλλικών, διάβαζε, έκανε περιπάτους και αφιέρωνε χρόνο στην οικογένειά του. Παράλληλα, διατηρούσε επαφές με τους υπόλοιπους εξόριστους, αν και οι σχέσεις του με την πλειοψηφία ήταν μάλλον τυπικές· με λίγους, μάλιστα, διατηρούσε ψυχρές σχέσεις (Ιωάννης Μεταξάς, 1951: 450).

Κατά την παραμονή του στην Κορσική, οι κόρες του, Λουκία και Ιωάννα Νανά -ή Λουλού και Νανά, όπως τις αποκαλούσε-, έμαθαν τα πρώτα ελληνικά γράμματα μέσα από ένα χειρόγραφο αναγνωστικό, ένα αλφαβητάριο που συνέταξε ο ίδιος ο Ιωάννης Μεταξάς, λόγω έλλειψης διδακτικών εγχειριδίων. Το χειρόγραφο φυλάσσεται σήμερα στα Γενικά Αρχεία του Κράτους. Ο ίδιος αναφέρει ότι τον Οκτώβριο του 1919 βιβλιοδότησε το αλφαβητάριο στη Σιένα, προκειμένου να το διατηρήσει ως ενθύμιο.

Εικόνα 1. Η πρώτη σελίδα από το χειρόγραφο αλφαβητάριο του Μεταξά

2. Ήταν ιδεολογική η επιλογή του Μεταξά να συγγράψει αλφαβητάριο;

Η επιλογή του Μεταξά να συγγράψει δικό του αλφαβητάριο και να μη χρησιμοποιήσει κάποιο από τα ελληνικά αλφαβητάρια που χρησιμοποιούνταν στο ελληνικό σχολείο δικαιολογείται από τον ίδιο ως εξής: «μη έχων ελληνικά διδακτικά βιβλία, κατασκεύασα το αλφαβητάριο τούτο, εις το οποίον η Λουλού και η Νανά έμαθαν να αναγνώσκουν Ελληνικά». Η Κορσική ήταν μακριά από την Ελλάδα και, με τα δεδομένα εκείνης της εποχής, πράγματι ήταν δύσκολο για τον Μεταξά να προμηθευτεί ελληνικά σχολικά εγχειρίδια.

Έτσι, όπως θα δούμε στη συνέχεια του κειμένου, η επιλογή του Μεταξά δεν υπέκρυπτε κάποια ιδεολογική ή παιδαγωγική σκοπιμότητα. Δεν ήταν κάποιας μορφής διαφωνία με τα ελληνικά σχολικά βιβλία, τη μέθοδο ή/και το περιεχόμενό τους ο λόγος που τον οδήγησε στη συγγραφή, καθώς το αλφαβητάριο που συνέταξε δεν ήταν σε διάσταση με τις κρατούσες παιδαγωγικές αντιλήψεις στην Ελλάδα εκείνης της εποχής για την εκμάθηση της πρώτης ανάγνωσης και γραφής.

Τα κείμενα που επέλεξε για την εκμάθηση της ανάγνωσης και της γραφής από τις κόρες του δεν παρουσίαζαν κάποια ιδεολογική αντίθεση προς τα αντίστοιχα των ελληνικών αλφαβηταρίων της εποχής, ούτε υπέκρυπταν κάποια ιδιαίτερη παιδαγωγική ιδεολογία που να συσχετίζεται με τη μετέπειτα πολιτική και ιδεολογική του εξέλιξη.

Η χρήση πρωθύστερων ερμηνευτικών σχημάτων, του τύπου «μπορεί στο χειρόγραφο αλφαβητάριο να ανιχνευθούν στοιχεία της μετέπειτα ιδεολογικής και πολιτικής πορείας του δικτάτορα της 4ης Αυγούστου του 1936;», είναι εσφαλμένη, καθώς τα σχήματα αυτά διατυπώνονται με γνώση της μετέπειτα πορείας του Μεταξά.

Όλα αυτά δε σημαίνουν ότι τα όσα έγραψε ο Μεταξάς στο αλφαβητάριό του δεν ενσωματώνουν παιδαγωγική αντίληψη και πολιτική κατεύθυνση. Όμως, αυτές εγγράφονται στο πλαίσιο της κυρίαρχης παιδαγωγικής ιδεολογίας της εποχής του για την εκμάθηση της πρώτης γραφής και ανάγνωσης, και στη διαπαιδαγώγηση των παιδιών με κείμενα εθνικού και θρησκευτικού περιεχομένου, όπως αυτά που χρησιμοποιούσαν και τα σχολικά βιβλία της εποχής.

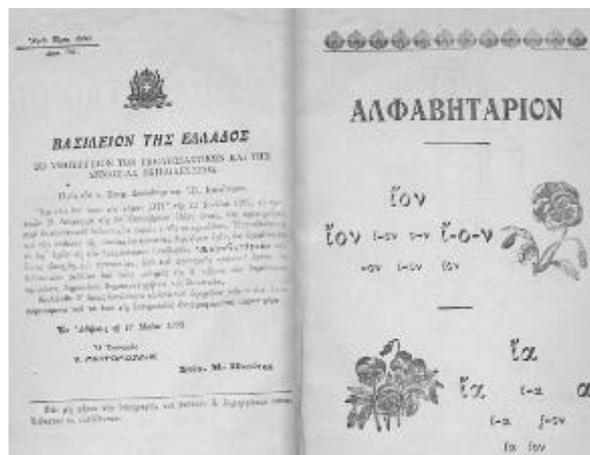

3. Η δομή του αλφαβηταρίου του Ιωάννη Μεταξά και η σχέση του με τις αντιλήψεις για τη διδασκαλία του γραπτού λόγου

Η αρχαιότερη μέθοδος διδασκαλίας της ανάγνωσης φαίνεται να είναι η συνθετική αλφαβητική μέθοδος. Στη μέθοδο αυτή η ανάγνωση και η εκμάθηση της γραφής ξεκινά από το ειδικό, δηλαδή από το γράμμα και προχωρά σε γενικότερες συνθέσεις. Οι μαθητές/τριες μάθαιναν τα γράμματα της αλφαβήτου από την αρχή ως το τέλος (από το Α στο Ω) και αντίστροφα (από το Ω στο Α). Τα μάθαιναν δηλαδή «απέξω και ανακατωτά» (Κανταρτζή, 1999). Ύστερα σχημάτιζαν συλλαβές με αυτά αφού ονομάτιζαν το κάθε γράμμα (π.χ. οι μαθητές/τριες έλεγαν «δέλτα» + «άλφα» = «δα»). Η διαδικασία από το γράμμα στη λέξη και από εκεί στην πρόταση και μετέπειτα στην παράγραφο είχε το μειονέκτημα της στατικής αντιμετώπισης του γραπτού λόγου, σαν κάτι ξένο προς τον άνθρωπο που τη χρησιμοποιεί. Οι λέξεις ήταν συχνά ξένες προς το παιδικό λεξιλόγιο, δυσχεραίνοντας τη σύνδεση με την καθημερινή ζωή. Άλλο ένα πρόβλημα ήταν ότι δίνονταν και λέξεις σπάνιες τις οποίες οι συγγραφείς των αλφαβηταρίων διάλεγαν για τη δυσκολία προφοράς που παρουσίαζαν π.χ. λυγξ, κλαγξ, σφιγξ. Το τελευταίο στάδιο της αναγνωστικής διδασκαλίας περιλαμβάνει την ανάγνωση μικρών κειμένων. Τα κείμενα συνήθως δεν είχαν εσωτερική σύνδεση μεταξύ τους ή συστηματική κατάταξη. Πρόκειται για μικρά κείμενα, χωρίς συνοχή μεταξύ τους και πολλές φορές χωρίς κανένα ενδιαφέρον για το παιδί (Κανταρτζή, 1999).

Η φωνητική μέθοδος αποτέλεσε εξέλιξη αυτής της πρώτης μεθόδου και εισήχθη στη Γερμανία το 1534 με το αλφαβητάριο του Ickelsamer, ο οποίος ήταν φίλος του Λούθηρου. Στην Ελλάδα, εφαρμόστηκε πρώτη φορά το 1817 από τον Ιωάννη Κοκκώνη. Τα γράμματα δεν ονομάζονταν, αλλά προφέρονταν με τον φθόγγο τους (π.χ. π + ι = πι). Η επιλογή των λέξεων που χρησιμοποιούνταν έγινε πιο φιλική προς το παιδικό λεξιλόγιο. Ο Ιωάννης Κοκκώνης κατάργησε τον παραδοσιακό συνδυασμό φωνηέντων και συμφώνων (π.χ., δέλτα + άλφα = δα) και εισήγαγε τη φωνητική σύνθεση (π.χ. δ + α = δα). Θεωρείται εισηγητής της νέας μεθόδου διδασκαλίας της γλώσσας στο ελεύθερο ελληνικό κράτος (Κεφαλληνάιου, 1999).

Μετά το 1880, με την εισαγωγή της συνδιδασκτικής μεθόδου, ξεκινά μια νέα, φάση στην ιστορία των αλφαβηταρίων. Τα αλφαβητάρια αυτής της περιόδου, από το 1880 έως το 1917, έχουν μείνει στην ιστορία ως αλφαβητάρια «των ίων και των ωών», επειδή είχαν γραφτεί με τη λογική της αρχικής διδασκαλίας των εύκολων γραμμάτων και μετά των πιο σύνθετων (Κεφαλληνάιου, 1999).

Εικόνα 2. Από το Αλφαβητάριο των Δουκάκη-Καλότουχου

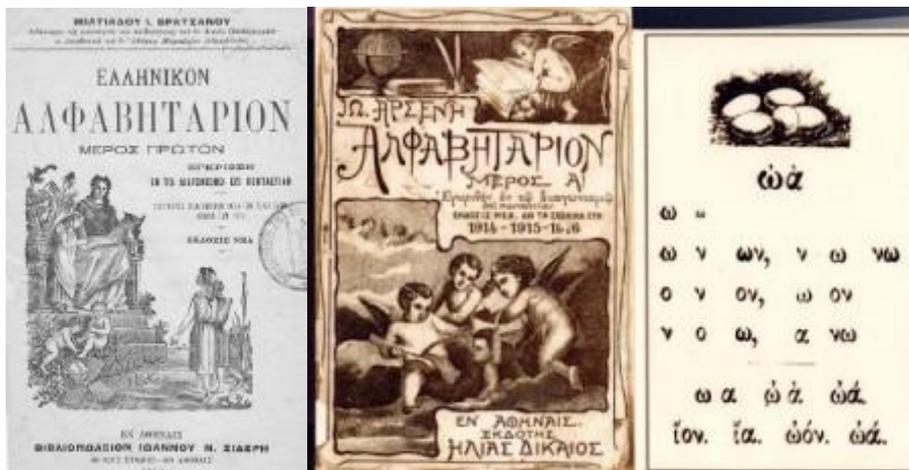
Τα Αλφαβητάρια της εποχής αυτής περιέχουν δύο τμήματα από τα οποία το πρώτο είναι «προπαρασκευαστικόν της απταιστού αναγνώσεως» στο οποίο υπάρχει η συστηματική

διδασκαλία των γραμμάτων και στο δεύτερο «της λογικής αναγνώσεως» στο οποίο περιλαμβάνονται διάφορα κείμενα όπως προσευχές, μικρές ιστορίες, γνωμικά κ.ά. «ποιημάτια γεγραμμένα εν τη ομιλουμένη, απηλλαγμένα δε συνιζήσεων, παραμύθια απλά και σύντομα, διηγήσεις ηθικάί βραχύταται και περιγραφαί φυσικών φαινομένων και αντικειμένων» (Δουκάκης-Καλότυχος, 1905: 166). Αργότερα μάλιστα τα δύο αυτά τμήματα κυκλοφορούν και σε δύο διαφορετικά τεύχη (Κανταρτζή, 1999: 65).

Στην προκήρυξη περί διδακτικών βιβλίων της στοιχειώδους εκπαίδευσως 1896-7 ορίζεται ως μέθοδος η αναλυτικοσυνθετική στην οποία τονίζεται ότι στην αρχή θα περιέχουν λέξεις «λογικώς άσχετοι προς αλλήλας» και αργότερα όταν τα παιδιά θα μάθαιναν ανάγνωση και «λέξεις συνδεδεμένοι λογικώς προς αλλήλας και πρότασιν αποτελούσαι» (Δουκάκης-Καλότυχος, 1905: 166)

Το Ελληνικόν Αλφαβητάριον του Μιλτιάδη Βρατσάνου, το οποίο είχε εγκριθεί από διαγωνισμό για αλφαβητάρια που είχε προκηρύξει το Υπουργείο Παιδείας χρησιμοποιούταν στα σχολεία την εποχή που εξορίστηκε ο Ιωάννης Μεταξάς στην Κορσική και ακολουθούσε τη μέθοδο της διδασκαλίας της γραφής και της ανάγνωσης από τα γράμματα σε συλλαβές και από εκεί σε λέξεις.

Εικόνα 3. Αλφαβητάριον του Ι. Αρσένη, 1914

Εικόνα 4. Αλφαβητάριο του Μεταξά (I)

Σε αυτό το μοτίβο αλφαβηταρίων κινείται και ο Ιωάννης Μεταξάς για να συντάξει το δικό του. Από την πρώτη σελίδα ξεκινά με τα πρώτα γράμματα, τα φωνήεντα, τα οποία τα γράφει σε κεφαλαία και μικρά προκειμένου να μάθουν οι κόρες του τη γραφή και των δύο

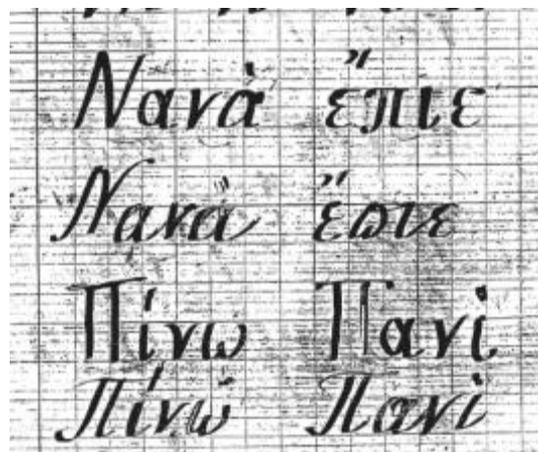
τύπων. Στα περισσότερα γράμματα μάλιστα σημειώνει και τον τύπο της καλλιγραφικής τους γραφής καθώς η Καλλιγραφία ήταν ένα από τα υποχρεωτικά μαθήματα της εποχής (Δουκάκη-Καλότχου, 1905: 96).

Αφού ολοκληρώσει την παρουσίαση των γραμμάτων, ο Μεταξάς στο Αλφαβητάριο του περνάει στη διδασκαλία σχηματισμού συλλαβών αλλά και απλών λέξεων όπως το πρώτο πρόσωπο του ρήματος «πάω», το οποίο δεν απέχει μορφολογικά από τη συλλαβή «πα» που μόλις έχει παραθέσει.

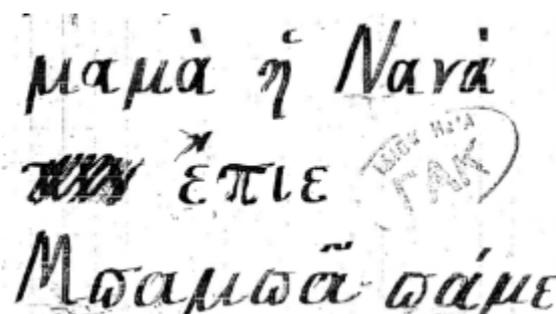

Εικόνα 5. Αλφαβητάριο του Μεταξά (II)

Προοδευτικά αρχίζει να σχηματίζει μικρές φράσεις με υποκείμενο το όνομα της κόρης του «Νανά» και το ρήμα «έπιε».

Εικόνα 6. Αλφαβητάριο του Μεταξά (III)

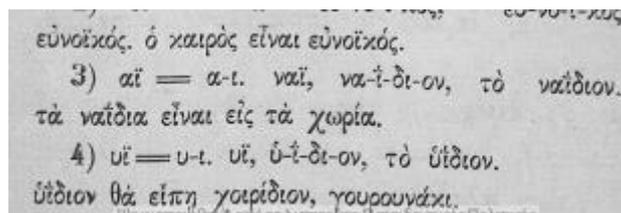
Εικόνα 7. Αλφαβητάριο του Μεταξά (IV)

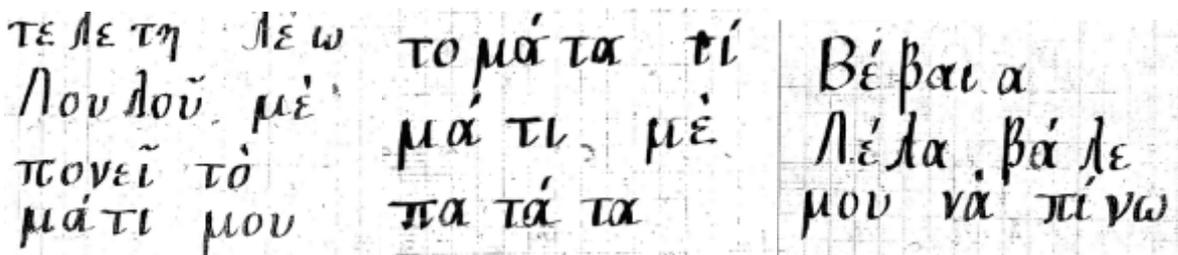
Προοδευτικά, οι φράσεις γίνονται πιο σύνθετες καθώς εκτός από το υποκείμενο και το ρήμα εμφανίζονται και άλλοι όροι της πρότασης: «Μαμά η Νανά έπια» καθώς και μεγαλύτερες φράσεις με το όνομα και της άλλης κόρης, της Λουλού.

Ο Μεταξάς αποφεύγει τη χρήση λέξεων δύσκολων που χρησιμοποιούσαν τα αλφαβητάρια της εποχής, όπως του Βρατσάνου (ναΐδιον, υΐδιον κλπ.) και είναι η χρήση αυτών των λέξεων εκτός από τη μέθοδο διδασκαλίας που είχε κινητοποιήσει τον Δημήτρη Γληνό να γράψει για το αλφαβητάριο Παπαμάρκου, το οποίο ήταν γραμμένο στην ίδια λογική, το κριτικό δοκίμιο *Οι χοίροι υΐζουν, τα χοιρίδια κοιζουσιν, οι όφεις ιΐζουν*:

«Αλλά τὸ ἀποτέλεσμα παρέμενε τὸ αὐτό. Οὔτε μὲ τὰ ἴα, οὔτε μὲ τὰ ὑνία, οὔτε μὲ τὰ ὠτα, οὔτε μὲ τὰ φά, οὔτε μὲ τοὺς ἦς, οὔτε μὲ τοὺς μυς, οὔτε μὲ τοὺς τέττιγας, οὔτε μὲ τὸ δράξ, βλάξ, πλάξ, οὔτε μὲ τὸ φρήν οὔτε μὲ τὸ κνίψ, σφήξ, θρίξ, τοὺς, οὔτε μὲ τὸ θύρσος, οὔτε μὲ τὸ Ὀλίαρος, οὔτε μὲ τὸ αἶδιος, οὔτε μὲ τὸ αἶνος οὔτε μὲ τὰ φώρ, κίς, ψήν, ψίξ, σής, σᾶς, κάδδιχος, ἔδδιξ, φλεγμίν, δρών, κατῶρ θωσα ὁ πανάθλιος νὰ συγκινήσω τὰ ἔλληνόπουλα. Μάτην ἐπρόφερα καθαρῶτατα καὶ ἀπήγγελλα μὲ στόμφον τὰς σπανιωτάτας καὶ θαυμασιωτάτας λέξεις τῆς προγονικῆς γλώσσης, τόσα σύμβολα τῆς προγονικῆς εὐκλείας. Μάτην ἀνεζήτησαν τὴν λάμπιν τοῦ ἐνδιαφέροντος εἰς τοὺς κοιμισμένους ὀφθαλμούς των, ἐν ᾧ τοὺς ἐδίδασκα μὲ τόσην ἀγάπην, ὅτι τὸ «βῶδιον λέγεται καὶ βοῦς», ὅτι «ὁ σκόμβρος εἶναι ἰχθύς», ὅτι «ὁ καθρέπτης λέγεται καὶ κάτοπρον», ὅτι «ἠϋφράνθη ὁ πατήρ» καὶ «ἠϋστόχησεν ὁ σκοπευτής» καὶ «ἔξηντελίσθη ὁ μέθυσος» καὶ «ἔξηνμενίσθη ὁ βασιλεὺς» [...].»

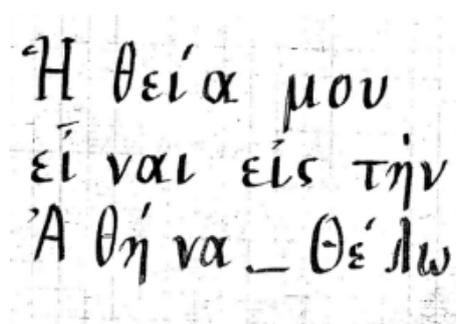

Εικόνα 8. Από το αλφαβητάριο του Βρατσάνου

Εικόνα 9. Από το αλφαβητάριο του Μεταξά

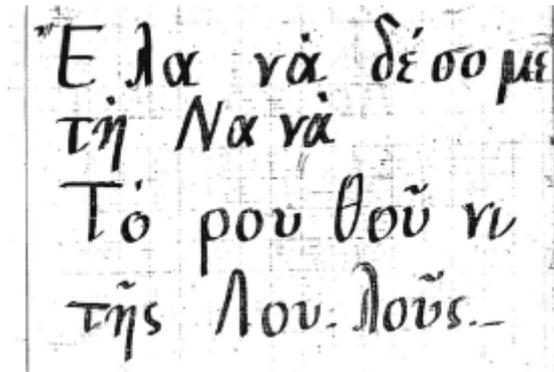
Από την 12η σελίδα του αλφαβηταρίου, ο Μεταξάς αρχίζει να δίνει στις κόρες του παραδείγματα σχηματισμού πλήρων προτάσεων:

Εικόνα 10. Αλφαβητάριο του Μεταξά (V)

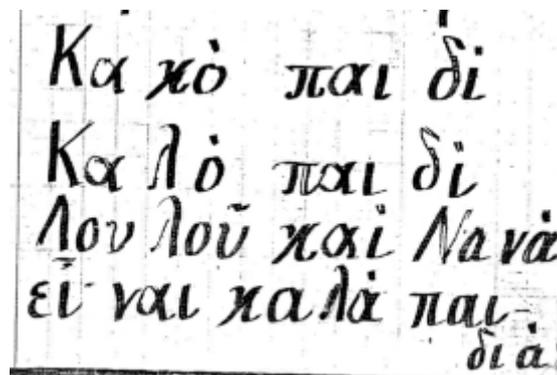

Από τη γραφή του, έστω και χωρίς τη συνδρομή της εικονογράφησης, δεν απουσιάζει το παιγνιώδες στοιχείο της μάθησης. Έτσι, διαβάζουμε τη φράση «Έλα να δέσουμε τη Νανά».

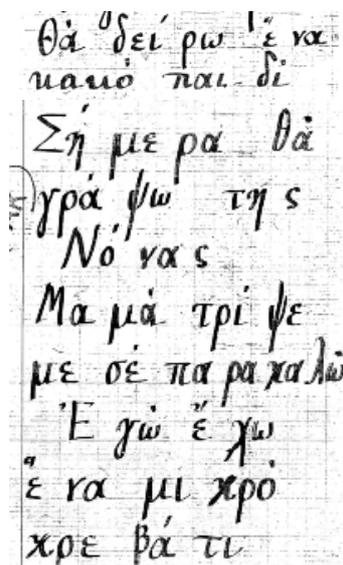
Εικόνα 11. Αλφαβητάριο του Μεταξά (VI)

Η ηθικοπλαστική διάσταση δεν απουσιάζει από τις μικρές φράσεις και είναι στο μοτίβο που μέχρι και τη δεκαετία του 1970 τη συναντάμε σε αρκετά αλφαβητάρια και αναγνωστικά:

Εικόνα 12. Αλφαβητάριο του Μεταξά (VII)

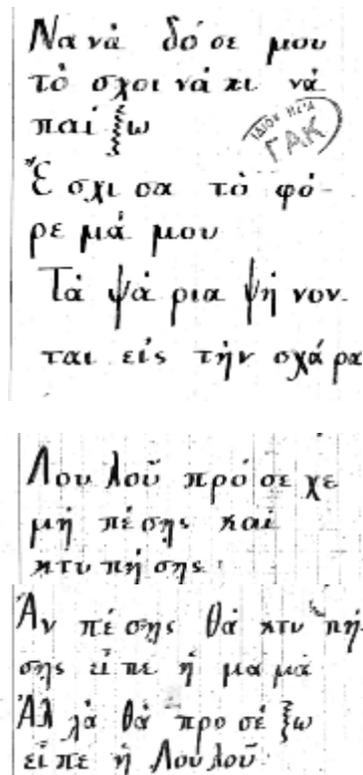
Μάλιστα, θεωρεί ότι τα «κακά παιδιά» δέρνονται ως ποινή από τους γονείς τους, χωρίς βέβαια να προκύπτει από τη φράση ότι ο Μεταξάς ακολουθούσε ο ίδιος αυτή τη μέθοδο στις κόρες του:

Εικόνα 13. Αλφαβητάριο του Μεταξά (VIII)

Το αναγνωστικό συνεχίζει με τον προοδευτικό σχηματισμό όλο και μεγαλύτερων προτάσεων, οι οποίες έχουν σχέση με την καθημερινότητα των μικρών παιδιών (ζητάνε από τη μαμά τους να τους κάνει εντριβή, δηλώνουν ότι έχουν ένα μικρό κρεβάτι, ζητάνε το σχοινάκι για να παίζουν, ακούνε τον πατέρα τους να τους λέει μην πέσουν και χτυπήσουν).

Εικόνα 14. Αλφαβητάριο του Μεταξά (ΙΧ)

Φαίνεται ότι ο Μεταξάς στη συγγραφή των μικρών αυτών κειμένων ακολουθεί περισσότερο τις αρχές των βιβλίων της εκπαιδευτικής ματαρρύθμισης που σύμφωνα με την προκήρυξη για τη συγγραφή των αναγνωστικών ζητάνε βιβλία παιδοκεντρικά και κείμενα απλά και κατανοητά στα παιδιά.

[...] 2) Το αναγνωστικόν τόσο καλύπτει τους ποικίλους σκοπούς του, όσον ελκυστικότερον είναι δια τον μαθητήν και διεγείρει το ενδιαφέρον του. Αλλά τίποτε δεν είναι τόσο ενδιαφέρον και δια μικρούς και δια μεγάλους όσον ο ζωντανός, ο δρων άνθρωπος (Δελτίον του Εκπαιδευτικού Ομίλου, 1920(8): 145)².

Στις τελευταίες σελίδες του αλφαβηταρίου ο Μεταξάς αρχίζει και παραθέτει ποιήματα και μικρά κείμενα. Το πρώτο που επιλέγει είναι το «Φεγγαράκι μου λαμπρό», ένα παιδικό δημοτικό τραγούδι το οποίο έχει συνδεθεί με την περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας και το κρυφό σχολειό (για το κρυφό σχολειό βλ. αναλυτικά τη μελέτη του Άλκη Αγγέλου, 1997). Ο Μεταξάς γράφει το ποίημα προς εκπαιδευτική χρήση των παιδιών του, όμως δεν κάνει κάποια αναφορά στο κρυφό σχολειό ούτε συνδέει το ποίημα με αυτό.

² Βλ. το τεκμήριο «Αρχαί της αρμοδίας Επιτροπείας δια την σύνταξιν των Αναγνωστικών βιβλίων του Δημ. Σχολείου» με ημερομηνία 18-3-1918 στο http://www.glinos.gr/v1/repository/view_publication/56 (ημερομηνία πρόσβασης 30-9-2012).

Φεγγαράκι μου λαμπρό
φέγγε μου νά περπατώ,
νά πηγαίνω στό σχολειό,
νά μαθαίνω γράμματα
τοῦ Θεοῦ τὰ πράγματα.

Εικόνα 15. «Φεγγαράκι μου λαμπρό»

Την εποχή που γράφει ο Μεταξάς το αλφαβητάριό του, το κρυφό σχολειό είναι «ιστορική πραγματικότητα» για το σχολικό βιβλίο ιστορίας της ΣΤ' Δημοτικού Σχολείου. Όπως αναφέρεται στο βιβλίο *Ιστορία της Νέας Ελλάδας* του Αντωνίου Χωραφά που διδασκόταν στα σχολεία εκείνη την εποχή:

«Ἡ παιδεία τοῦ Ἑθνους περιωρίζετο εἰς ἀνάγνωσιν καὶ γραφήν, τὴν ὁποῖαν ἐδίδασκαν τοὺς ἑλληνόπαιδας οἱ ἱερεῖς εἰς τοὺς νάρθηκας τῶν Ἐκκλησιῶν ἢ εἰς τὰ Μοναστήρια. Πολλάκις μάλιστα καὶ τοῦτο ἐγένετο κρυφίως τὴν νύκτα ἔνεκα τῆς καταδιώξεως τῶν Τούρκων. Ἐκ τούτου ἔχει τὴν ἀρχὴν τὸ δημοτικὸν ἄσμα «Φεγγαράκι μου λαμπρό κ.λπ.».

Στο σημείο αυτό αξίζει να επισημάνουμε ότι η επιλογή του Μεταξά να συμπεριλάβει αυτό το ποίημα στο αλφαβητάριό του δεν πρέπει να ερμηνεύεται με θεωρητικά σχήματα που αναπτύχθηκαν πολλά χρόνια μετά, όταν έγιναν γνωστά πολλά στοιχεία για τη μη ύπαρξη του κρυφού σχολείου (μελέτες του Πολίτη, του Βλαχογιάννη κ.ά.). Δηλαδή ότι ο Μεταξάς γνώριζε ότι δεν υπήρχε το κρυφό σχολειό, αλλά επέλεξε το συγκεκριμένο ποίημα με σκοπό να εγχαράξει στις κόρες του την ιδέα ότι υπήρξε. Την εποχή εκείνη (1927) επισημαίνουν οι Γληνός και Κουγέας για το ρόλο της χριστιανικής πίστης και της ορθόδοξης εκκλησίας κατά τη διάρκεια της Οθωμανικής κυριαρχίας, χωρίς φυσικά αναφορά στο κρυφό σχολειό (2020): *«Ἡ ορθόδοξη Ἐκκλησία, ἔχοντας επικεφαλῆς τὸν Πατριάρχη τῆς Κωνσταντινούπολης, περιλαμβάνει στους κόλπους τῆς, αὐτὴ τὴν εποχὴ (σ. δική μας: τὴν εποχὴ τῆς Οθωμανικῆς κυριαρχίας), ὅλους ἀνεξαιρέτως τοὺς χριστιανοὺς Βαλκάνιους. Εἶναι ἡ πνευματικὴ ἀνάδοχος μητέρα τους, καὶ παράλληλα τοὺς ἀντιπροσωπεύει ὅλους ἀπέναντι τοὺς Τούρκους. Οἱ ἱεράρχες καὶ ὁ κλήρος τῆς στρατολογήθηκαν ἀπὸ ὅλες τῆς χριστιανικῆς ἐθνότητες, ἀν καὶ, ἀσφαλῶς, τὸ ἐλληνικὸ στοιχεῖο εἶναι ἐκεῖνο που κυριαρχεῖ, κατ' ἀρχὰς ἐπειδὴ ἡ ορθόδοξη Ἐκκλησία διατήρησε τὴν ἐλληνικὴ παράδοση τῶν πρώτων χρόνων τοῦ χριστιανισμοῦ ὡς καὶ τὴ γλῶσσα τῶν Εὐαγγελίων καὶ τῶν πρώτων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, καὶ ἔπειτα, ἐπειδὴ οἱ Ἕλληνες εἶναι, σχετικὰ, πιο πολιτισμένοι ἀπὸ τοὺς ἄλλους βαλκανικοὺς λαοὺς. Ἡ ἔννοια τοῦ «χριστιανοῦ» εἶναι, στα μάτια τοῦ Τούρκου, τὸ κυριότερο διακριτικὸ χαρακτηριστικὸ ἀπὸ τὸ ὁποῖο σχηματίζουν εὐκόλα τὴν ιδέα ὅτι ὅλοι οἱ χριστιανοί, ἀν βρίσκονται κάτω ἀπὸ τὸν τουρκικὸ ζυγὸ, εἶναι «ἀδελφία». Τὸ γεγονὸς ὅτι μερικοὶ ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς χριστιανικοὺς λαοὺς, θεώρησαν, ἀργότερα, τὴν ἴδια τὴν ορθόδοξη Ἐκκλησία ὡς μὴ μορφὴ τυραννίας κάτω ἀπὸ τὴν ὁποία στέναζαν καὶ ἐνάντια στὴν ὁποία ἀγωνίστηκαν γιὰ τὴν «πνευματικὴ ἀπελευθέρωσή» τους, ἔχει τῆς αἰτίες τῆς κυρίως στενῆς ἐθνικιστικῆς τάσης ἡ ὁποία παρέσυρε, κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ 19οῦ αἰῶνα, καὶ παρασύρει ἀκόμα τοὺς βαλκανικοὺς λαοὺς σὲ σκληρὲς διεκδικήσεις καὶ αἱματηρὲς συγκρούσεις».*

Το παιδικό τραγούδι, που αναφέρεται και ως νανούρισμα, καλύπτει ολόκληρο τον ελλαδικό χώρο και γνώρισε πολλές αλλοιώσεις, παρόμοιες με αυτές που συνήθως συναντώνται στα δημοτικά τραγούδια. Στη βασική μορφή του δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά από τον Sanders το 1844, ενώ ένα παρεμφερές δίστιχο καταγράφεται από τον Φωριέλ το

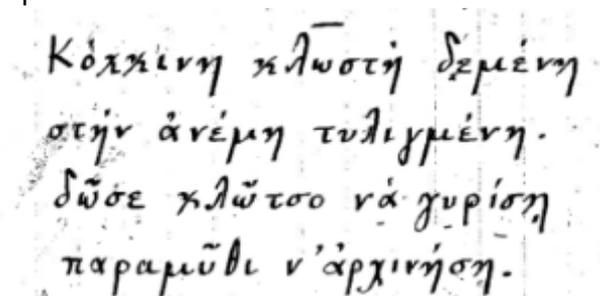
1824. Το τραγούδι δε συσχετίζεται από τους πρώτους συλλογείς με το κρυφό σχολείο, ούτε αναφέρεται σαφώς σε αυτό. Για πρώτη φορά συνδέεται με την ύπαρξη κρυφών σχολείων το 1855 σε μελέτη του λογίου Γρ. Γ. Παπαδοπούλου, όπου σημειώνει πως: «[Οι μαθητές] την νύκτα εξερχόμενοι λάθρα μετέβαινον εις τον διδάσκαλον, λέγοντες το γνωστόν ασμάτιον 'Φεγγαράκι μου λαμπρό'[...]». Ειδικότερα για την πορεία του τραγουδιού και τη σύνδεσή του με τον μύθο, μας κατατοπίζει η μελέτη του Αλέξη Πολίτη «Φεγγαράκι μου λαμπρό [...]», που δημοσιεύτηκε στην *Αυγή* το 1994.

Αναφορά στο ίδιο ποίημα βλέπουμε και σε άλλα αλφαβητάρια της εποχής καθώς η διδασκαλία του γγ φαίνεται να συνδυάζεται επιτυχώς με το πολύ γνωστό παιδικό ποίημα της εποχής (Συκώκης, 1923-1925).

Εικόνα 16. Από το Αλφαβητάριο του Ι. Συκώκη, Α΄ μέρος (εικ. Απ. Γεραλή), Αθήνα: Ι. Δ. Κολλάρος, 1923

Στη συνέχεια, το επόμενο έμμετρο μικρό κείμενο που επιλέγει ο Μεταξάς είναι το «κόκκινη κλωστή δεμένη».

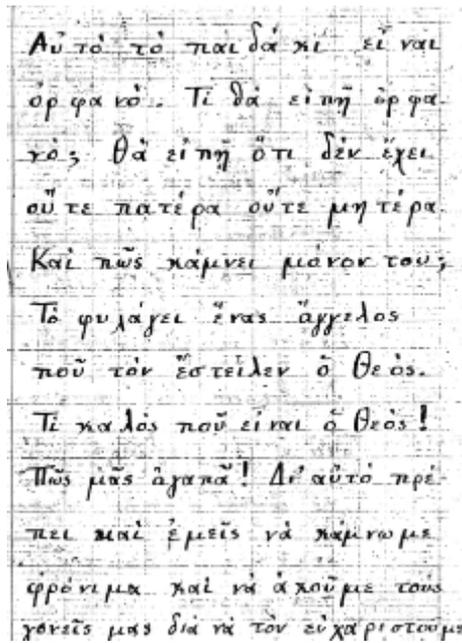

Εικόνα 17. «Κόκκινη κλωστή δεμένη»

Πρόκειται για μια από τις κλασικές ενάρξεις των παραμυθιών στην Ελλάδα. Η φράση «κόκκινη κλωστή δεμένη» είναι στενά συνδεδεμένη με την προφορική λαϊκή παράδοση και τη διήγηση παραμυθιών στην ελληνική παράδοση. Η προέλευσή της εντοπίζεται σε παλαιότερες εποχές, όταν τα παραμύθια μεταφέρονταν από γενιά σε γενιά μέσα από τον προφορικό λόγο (για την παιδαγωγική αξία του παραμυθιού βλ. Μαλαφάντης, 2006). Ενδεχομένως η σύνθεση του στίχου να παραπέμπει στο κόκκινο χρώμα που συμβολίζει τη ζωή (Λεκατσάς, 1951; Μερακλής, 2007), την ανέμη που συμβολίζει το ξετύλιγμα της αφήγησης και τον «κλώτσο» που δίνει την ώθηση.

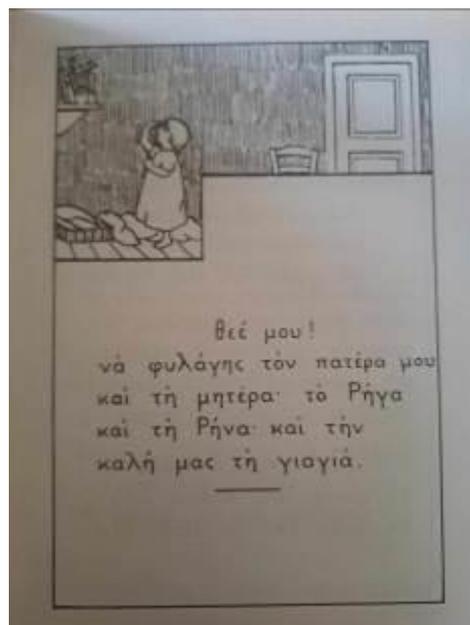
Το αλφαβητάριο του Μεταξά κλείνει με δύο μικρά παραμυθάκια ηθικοπλαστικής σημασίας. Στο πρώτο παρουσιάζεται ένα ορφανό παιδί και εξηγείται τι σημαίνει ορφανό, το οποίο όμως ελλείψει των γονιών του «το φυλάγει ένας άγγελος που τον έστειλεν ο Θεός», ο οποίος «είναι καλός». Το μικρό αφήγημα κλείνει με την παραίνεση προς τις κόρες του «να είναι φρόνιμες και να ακούν τους γονείς τους».

Εικόνα 18. Το πρώτο παραμύθι από το αλφαβητάριο του Μεταξά

Οι προσευχές είναι ένα μοτίβο το οποίο υπάρχει σχεδόν σε όλα τα Αλφαβητάρια πριν και μετά την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση.

Εικόνα 19. Ανδρεάδης, Δ., Δελμούζος, Α., Νιρβάνας, Π., Παπαντωνίου, Ζ. και Τριανταφυλλίδης, Μ. (Συντακτική Επιτροπή) (1924). Αλφαβητάριο, Μέρος Α', Κ. Μαλέας (εικόνες) Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Δ. και Π. Δημητράκου (εικ. Μαλέας) έκδοση Α' (Συλλογές Μουσείου Σχολικής Ζωής και Εκπαίδευσης)

Η τελευταία ιστορία είναι το παραμύθι ενός παιδιού που έκλαιγε και έγινε κούτσουρο, το οποίο παραλίγο να κάψουν οι γονείς του στο τζάκι καθώς δεν ήξεραν ότι το κούτσουρο είναι το παιδί τους. Τελικά, το παιδί σώθηκε χάρη στην επέμβαση της Παναγίας, η οποία φορώντας κόκκινα και χρυσά παπούτσια (χρώματα που παραπέμπουν σε βυζαντινό αυτοκράτορα) μεταμορφώνει το παιδί από κούτσουρο σε άνθρωπο. Ενδεχομένως, πηγή έμπνευσης για τον Μεταξά να ήταν το παραμύθι του Πινόκιο, στο οποίο ο ήρωας κινδύνευσε να ριχτεί ως καύσιμη ύλη στη φωτιά.

ἢ μαμά του τοῦ εἶπε νά τήν βαλῆ ἀμέ-
σως· καί ἐκεῖνο ἄρχισε νά κλαίῃ. Ἡ
μαμά του τοῦ εἶπε νά κλάσῃ· μά ἐπα-
νο ἔκλαιε περισσότερο. Τότε τοῦ λέγει
ἡ μαμά: « Μὴν κλαίς διότι θά γίγῃς
κούτσουρο ». Τῆς λέει τὸ παιδάκι: « Ὁ
γίγῃς κούτσουρο, ἐγὼ θά κλαίω. » Καί
τότε ἔγινε ἀμέσως κούτσουρο.
Ἦρνε ἓνα μεγάλο μεγάλο κούτσουρο.
Καί τὸ εἶχανε κοντὰ εἰς τὸ τῖγκι.
Κανείς δὲν εἶξευρε πὼς ἐκεῖνο τὸ

λάξῃ: « Μὴ, μὴ, μὴ μὲ κλέψετε, δὲν εἶμαι
κούτσουρο, εἶμαι τὸ παιδάκι. ». Μά δὲν
μποροῦσε, γιὰτι ἦταν ζῦλο, καὶ ὅσο καὶ
ἂν ἰσφιγγόνταν, οὔτε φωνὴ ἔβγαίνει, οὔτε
μποροῦσε νὰ κουνηθῇ.
Τότες λοιπὸν λέγει μέσα του τὸ παιδί.
κι: « Παναγίτσα μου, πάμε με πάλι πα-
ιδάκι, καὶ δὲν θά ξανακλάψω πειά. » Καί
τότε εἶδε μπροστὰ του τὴν Παναγίτσα.
Ἦταν μὴκ ὠραία γυναικίκα, φηλῆ, με ὠραία
χρυσὰ μκλάχι· εἶχε στό κεφάλι της ἓνε
στεφάνι ἀπὸ τριαντάφυλλα· ἔφοροῦσε ὡ-
καὶ φορέματα ἄσπρα, καί μὴκ χρυσὴ βί-
η· καὶ ἀποπάνω της εἶχε ἓνα ὠραίο
κανδύα γαλάζιο· καί ἔφοροῦσε χρυσὰ καί

κόκκινα παπουτσιάκι. Ἐσκύφε καί ἐπῆ-
ρε στήν ἀγκυλιὴ της τὸ κούτσουρο καὶ ἦταν
τὸ παιδάκι καί τὸ ἔκλεισε καί τὸ ἐρί-
λησε καί τοῦ εἶπε: « Δὲν θά ξανακλαύ-
σης πειά. ». Καί τὸ κούτσουρο ἔβγαίνε
παιδάκι καί ἔτραξε εἰς τὴν ἀγκυλιὴ της
μαμάς του καί τοῦ μωρού του, καί
δὲν ἔβγαίνε πειά, ποτὲ του, πο-
τέ του. Καί κάμμια φορὰ πού ἔβγαί-
νε καί τοῦ ἦρχονταν δάχρυα, ἔκτύταρε
τὴν Παναγίτσα, πού ἦτανε σὲ μὴκ εἰ-
χόνε στόν τοῖχο, καί ἔπαιε τὰ δά-
χρυα, καί ἐμλοῦσε ἀμέσως.
Καί ἦτανε αὐτοὶ κατὰ πρὸς ἐμεῖς καλλι-
τερα.

Εικόνα 20. Το τελευταίο παραμύθο από το αλφαβητάριο του Μεταξά

Βιβλιογραφικές αναφορές

Αγγέλου, Α. (1997). *Το Κρυφό σχολειό: Χρονικό ενός μύθου*. Αθήνα: Εστία.

Ανδρεάδης, Δ., Δελμούζος, Α., Νιρβάνας, Π., Παπαντωνίου, Ζ., & Τριανταφυλλίδης, Μ. (Συντακτική Επιτροπή). (1924). *Αλφαβητάριο* (Μέρος Α΄, εικονογράφηση Κ. Μαλέα). Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Δ. & Π. Δημητράκου. (Α΄ έκδ., Συλλογές Μουσείου Σχολικής Ζωής και Εκπαίδευσης).

Γληνός, Δ., & Κουγέας, Σ. (2020). *Ο εθνικισμός στα σχολικά εγχειρίδια: Τα ελληνικά σχολικά βιβλία κατά και μετά τον Μεγάλο Πόλεμο* (Μτφ. Μ. Μπέλλα, Πρόλογος Σ. Β. Κουγέας). Αθήνα: Τόπος-Ίδρυμα Γληνού.

Δουκάκης-Καλότυχος. (1905). *Ο σύντροφος του Έλληνας δασκάλου*. Εν Αθήναις: Τυπογραφείο Αθ. Γ. Δεληγιάννη.

Κανταρτζή, Ε. (1999). *Ιστορία των ελληνικών αλφαβηταρίων. Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 144.

Κεφαλληναίου, Ε. (1999). *Οι πρώτες μας λέξεις: Μέθοδοι διδασκαλίας και ανάγνωσης των αλφαβηταρίων από το 1771 έως τις μέρες μας*. Καθημερινή, ένθετο Επτά Ημέρες.

Λεκατσάς, Π. (1951). *Η καταγωγή των θεσμών, των εθίμων και των δοξασιών*. Αθήνα: Βιβλίο Νεοελληνικού Λόγου.

- Λιάκος, Α. (2019). *Ο ελληνικός 20ός αιώνας*. Αθήνα: Πόλις.
- Μαλαφάντης, Κ. (2011). *Το παραμύθι στην εκπαίδευση: Ψυχοπαιδαγωγική διάσταση και αξιοποίηση*. Αθήνα: Διάδραση.
- Μαυρογορδάτος, Γ. (2003). Οι πολιτικές εξελίξεις από το Γουδί ως τη Μικρασιατική Καταστροφή. Στο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770–2000*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Μερακλής, Μ. (2007). *Ελληνική λαογραφία: Κοινωνική συγκρότηση, ήθη και έθιμα, λαϊκή τέχνη*. Αθήνα: Καρδαμίτσας.
- Μεταξάς, Ι. (1951). *Το προσωπικό του ημερολόγιο*. Ανακτήθηκε από <https://www.ioannismetaxas.gr/Hmerologio.html>
- Πολίτης, Α. (1994, 25 Μαρτίου). «Φεγγαράκι μου λαμπρό»: Απόπειρα για ένα μικρό σχέδιασμα της πρώτης φάσης της ιστορικής διαδρομής του μύθου του «Κρυφού Σχολείου». Αυγή.
- Ρίζας, Σ. (2019). *Βενιζελισμός και αντιβενιζελισμός στις απαρχές του εθνικού διχασμού (1915–1922)*. Αθήνα: Πατάκης.
- Συκώκης, Μ. (1923). *Αλφαθητάριο* (Πρώτο Μέρος, εικονογράφηση Απ. Γεραλή, Έκδ. 1). Αθήνα: Ι. Δ. Κολλάρος.
- Συκώκης, Μ. (1925). *Αλφαθητάριο* (Πρώτο Μέρος, εικονογράφηση Απ. Γεραλή, Έκδ. 2). Αθήνα: Βιβλιοπωλείο της «Εστίας» Ι. Δ. Κολλάρου.

